

AB 2022/358

HOGE RAAD (STRAFKAMER)

5 juli 2022, nr. 21/02601

(Mrs. J. de Hullu, E.S.G.N.A.I. van de Griend, M. Kuijjer)
m.nt. A. Vleugel*

Art. 2 lid 1, art. 5 sub b Leerplichtwet 1969; art. 6, 23 Grondwet; art. 9 EVRM

RvdW 2022/749

ECLI:NL:HR:2022:1004

ECLI:NL:PHR:2022:506

Gemoedsbezwaren dienen voldoende concreet en zwaarwegend te zijn voor een geslaagd beroep op de vrijstelling van de leerplicht.

Gerechtshof 's-Hertogenbosch: Voordat het hof vragen gaat stellen, moet het hof ingaan op een andere kwestie waarop u in de door mij laatst genoemde verklaring hebt gewezen, namelijk het afweegverbod. Met betrekking tot de vraag of bezwaren voldoende concreet en voldoende zwaarwegend zijn, wijst het hof op de conclusie van advocaat-generaal B.F. Keulen van 10 maart 2020 (ECLI:NL:PHR:2020:219) (...). De advocaat-generaal ziet in de formulering 'voldoende concrete en voldoende zwaarwegende bezwaren' een vernieuwing en leidt af dat er ruimte is voor een rechterlijke toetsing van bedenkingen. Er is dus sprake van een juridisch punt omtrent de vraag of er wel een afweegverbod is.

Gerechtshof citeert advocaat-generaal B.F. Keulen:

'Uit deze overweging (in het arrest van 19 februari 1980) kan worden afgeleid dat de rechter het gewicht van het bezwaar niet heeft te beoordelen. Uit de overweging die Uw Raad in het arrest van 17 december 2019 heeft geformuleerd, kan worden afgeleid dat Uw Raad van de rechter vraagt, te beoordelen of bezwaren voldoende zwaarwegend zijn. Uit de geciteerde overwegingen blijkt niet wat Uw Raad tot deze bijstelling heeft gebracht. Het kan zijn dat Uw Raad anno 2019 minder gewicht is gaan hechten aan de wetgeschiedenis van de Leerplichtwet 1969. Het kan ook zijn dat Uw Raad deze wetgeschiedenis anders is gaan lezen.

Dat Uw Raad van de rechter verlangt dat hij na gaat of de bedenkingen "voldoende concrete en voldoende zwaarwegende bezwaren betreffen die verband houden met onderwijs zoals een school dat kan bieden" lijkt mij derhalve te verenigen met de wetgeschiedenis en de redactie van de wet. Inhou-

delijk lijkt deze rechterlijke toets van de bezwaren mij gelukkig, gegeven de zwaarwegende belangen die met schoolbezoek gemoeid zijn.'

Tegen deze achtergrond zal het hof onderzoek doen naar uw bedenkingen.

Hoge Raad: Het hof heeft geoordeeld dat de door de verdachte aangevoerde bezwaren in algemeenheden zijn blijven steken en onvoldoende concreet en onvoldoende zwaarwegend zijn voor een geslaagd beroep op de in artikel 5, aanhef en onder b, Lpw bedoelde vrijstelling. Dat oordeel getuigt (...) niet van een onjuiste rechtsopvatting ten aanzien van de beoordelingsruimte die de rechter toekomt bij de toetsing of sprake is van overwegende bedenkingen.

Daarbij neemt de Hoge Raad in aanmerking dat uit het verhandelde ter terechtzitting volgt dat de vragen die het hof heeft gesteld enkel ertoe strekten te komen tot een goed begrip van wat door of namens de verdachte ter terechtzitting werd aangevoerd.

Arrest op het beroep in cassatie tegen een arrest van het Gerechtshof 's-Hertogenbosch van 15 juni 2021, nummer 20-000526-18, in de strafzaak tegen Verdachte.

1 Procesverloop in cassatie

Het beroep is ingesteld door de verdachte. Namens deze heeft S.J. van der Woude, advocaat te Amsterdam, bij schriftuur cassatiemiddelen voorgesteld. De schriftuur is aan dit arrest gehecht en maakt daarvan deel uit.

De advocaat-generaal T.N.B.M. Spronken heeft geconcludeerd tot verwerping van het cassatieberoep.

De raadsman van de verdachte heeft daarop schriftelijk gereageerd.

2 Bewezenverklaring, bewijsvoering en behandeling ter terechtzitting

2.1 Ten laste van de verdachte is onder 1A en 1B bewezenverklaard dat:

"hij in de periode van 25 november 2016 tot en met 29 mei 2017 in Nederland, terwijl hij als degene die het gezag uitoefende over de jongere betrokkene 1, geboren op geboortedatum 2010, niet heeft voldaan aan de verplichting om overeenkomstig de bepalingen van de Leerplichtwet 1969 te zorgen dat voornoemde jongere, als leerling van een school, was ingeschreven;

hij in de periode van 1 februari 2017 tot en met 29 mei 2017 in Nederland, terwijl hij als degene die het gezag uitoefende over de jongere

* A. Vleugel is universitair docent Staats- en bestuursrecht aan de Universiteit Utrecht.

betrokkene 2, geboren op geboortedatum 2012, niet heeft voldaan aan de verplichting om overeenkomstig de bepalingen van de Leerplichtwet 1969 te zorgen dat voornoemde jongere, als leerling van een school, was ingeschreven.”

2.2 Deze bewezenverklaring steunt op de volgende bewijsmiddelen:

“1. Een proces-verbaal leerplicht (schooljaar 2016-2017, nummer 0870-2016-2017-03, melding absoluut schoolverzuim, gemeente Werkendam), d.d. 30 mei 2017, voor zover inhoudende als relaas van verbalisant a-verbalisant (leerplichtambtenaar en buitengewoon opsporingsambtenaar):

Op 8 december 2016, is mij, leerplichtambtenaar in dienst van de gemeente Werkendam, belast met de handhaving van de Leerplichtwet 1969, daartoe aangewezen door burgemeester en wethouders, tevens buitengewoon opsporingsambtenaar gebleken dat de, op de startdatum van het verzuim, en al sinds 28 augustus 2015, leerplichtige jongere:

Naam en BSN: betrokkene 1, BSN: (...)

Geboortedatum en gemeente/land: geboortedatum 2010 te geboorteplaats, Nederland Pc/Woonplaats: postcode plaats nog steeds niet op enige school of onderwijsinstelling was ingeschreven.

Daarnaast is mij gebleken dat ook de hieronder genoemde jongere sinds 1 februari 2017 leerplichtig is en sinds 1 februari 2017 niet staat ingeschreven op een school of onderwijsinstelling:

Naam en BSN: betrokkene 2, BSN: (...)

Geboortedatum en gemeente/land: geboortedatum 2012 te geboorteplaats, Nederland Pc/Woonplaats: postcode plaats

Ik heb de ouders daarop op 3 mei 2017, te Werkendam als verdachten opgeroepen voor een verhoor dat zou plaatsvinden op 9 mei 2017. Zij hebben geen gehoor gegeven aan de oproep.

Ouder 1 en BSN: verdachte, BSN: (...)

Geboortedatum en gemeente/land: geboortedatum 1982 te geboorteplaats, Nederland Pc/Woonplaats: postcode plaats

Ouder 2 en BSN: betrokkene 3, BSN: (...)

Geboortedatum en gemeente/land: geboortedatum 1986 te geboorteplaats, Nederland Pc/Woonplaats: postcode plaats

Verder bleek mij dat voor genoemde minderjarige (het hof begrijpt: minderjarigen) geen vrijstelling als bedoeld in artikel 5, 5a of 15 van de Leerplichtwet 1969 was verleend. Voorts is mij gebleken, dat artikel 5 van deze wet niet van toepassing is, omdat de ouders de in artikel 6 bedoelde kennisgeving niet hebben ingediend.

Het wettig gezag ligt bij beide ouders. De feitelijke verzorging ligt bij beide ouders.

Bijzonderheden

Schoolloopbaan: geen

Huidige inschrijving: geen

Deze cliënten hebben op de rapportagedatum, 29 mei 2017, geen actuele inschrijving in ons registratiesysteem.

2. De verklaring van de verdachte afgelegd ter terechtzitting van dit hof op 22 februari 2021, voor zover inhoudende:

Het klopt dat mijn vrouw en ik het gezag hebben over onze kinderen. Het is juist dat mijn kinderen, betrokkene 1 en betrokkene 2, in de tenlastegelegde periode niet als leerlingen van een school waren ingeschreven.”

2.3 Het hof heeft ten aanzien van de bewezenverklaring verder onder meer het volgende overwogen:

“Met betrekking tot het verweer van de verdediging dat ten aanzien van de overwegende bedenkingen van de verdachte in de zin van artikel 5, aanhef en onder b, van de Leerplichtwet 1969 door de verdachte voldoende concrete en voldoende zwaarwegende richtingsbezoeken naar voren zijn gebracht, waardoor de verdachte bij de beoordeling hiervan vrijstelling van de inschrijfplicht toekomt, overweegt het hof als volgt.

Ter terechtzitting van 22 februari 2021 is de verdachte bij herhaling uitgenodigd door het hof om zijn overwegende bedenkingen concreet te maken. Met de advocaat-generaal is het hof van oordeel dat de verdachte in algemeenheden is blijven steken door te stellen dat sprake zou zijn van geestelijke passiviteit bij de reformatorische scholen die zich bevinden op redelijke afstand van zijn woning zonder concreet te maken waaruit die geestelijke passiviteit bestaat. Door de verdachte is ter terechtzitting van 22 februari 2021 een stuk overgelegd met de titel “Puritanisme verschilt van Reformatorische richtingen”. Ook dat stuk maakt niet duidelijk waaruit de reformatorische houding van geestelijke passiviteit bestaat. De stelling dat kinderen op reformatorische scholen een passieve geloofshouding krijgen aangeleerd, is naar het oordeel van het hof in het licht van het verhandelde ter terechtzitting van 22 februari 2021 (proces-verbaal pagina 4–6) onvoldoende onderbouwd en daarmee onvoldoende concreet. Ook de opvatting van de verdachte dat de leer en het leven in overeenstemming met de Bijbel en de Drie Formulieren van Enigheid moeten zijn, en dat dit niet is terug te zien bij deze scholen, blijft steken in algemeenheden. Hierbij heeft de verdachte verklaard dat de reformatorische scholen in de

omgeving, welke scholen op de grondslag van de Bijbel en de Drie Formulieren van Enigheid zijn gevestigd, niet een volle weerspiegeling betreffen van de overtuigingen van hem en zijn vrouw. Naar het oordeel van het hof impliceert deze verklaring van de verdachte dat derhalve wel degelijk een overlap bestaat tussen zijn overtuigingen en die van reformatorische scholen. Dat maakt dat de opvatting van de verdachte niet alleen onvoldoende concreet maar eveneens onvoldoende zwaarwegend is. Voorts merkt het hof op dat het de verdachte vrij staat de jongere, indien binnen redelijke afstand geen school is te vinden waartegen geen richtingsbezwaren bestaan, elders in het land voor een school in te schrijven of zelf een dergelijke school op te richten, dan wel om hem/haar na schooltijd en in het weekend onderwijs te geven of te laten volgen dat in overeenstemming is met zijn godsdienstige overtuiging of levensbeschouwing.

Gelet op het vorenstaande is het hof van oordeel dat de bedenkingen aan de zijde van de verdachte met betrekking tot de scholen op redelijke afstand van de woning onvoldoende concreet en onvoldoende zwaarwegend zijn.

Mitsdien verwerpt het hof het verweer van de verdediging in al zijn onderdelen.”

2.4. Het proces-verbaal van de terechtzitting in hoger beroep van 22 februari 2021 houdt onder meer het volgende in:

“De voorzitter houdt kort de stukken voor van de zaak voor zover betrekking hebbend op het feit.

De verdachte verklaart desgevraagd als volgt: Het klopt dat mijn vrouw en ik het gezag hebben over onze kinderen. Het is juist dat mijn kinderen, betrokkene 1 en betrokkene 2 in de tenlastegelegde periode niet als leerlingen van een school waren ingeschreven.

De voorzitter deelt mede:

In deze zaak is de vraag aan de orde of verdachte een beroep toekomt op de vrijstellingsgrond van artikel 5, onder b, van de Leerplichtwet 1969. In het dossier heeft het hof de standpunten van de verdachte hieromtrent gelezen. In het verslag van een gesprek van 14 februari 2017 heeft de verdachte voor de eerste maal zijn standpunt omtrent zijn bedenkingen gegeven. Tijdens dit gesprek heeft de verdachte aangegeven dat voor hem en zijn vrouw de Bijbel en de Drie Formulieren van Enigheid leidend zijn en dat zij middels de doopbelofte gehouden zijn hun kinderen op te voeden in leer en leven. Met betrekking tot de diverse scholen in de omgeving heeft de verdachte aangegeven dat het wel kan zijn dat

deze scholen in hun statuten de Bijbel en de Drie Formulieren van Enigheid als grondslag van de school aanhalen, maar dat dat niet genoeg is, omdat er op deze scholen niet echt naar geleefd wordt en dat het daar juist om gaat. Voorts heeft de verdachte aangegeven dat een mens niet wereldgelijkvormig mag worden, waarbij hij als voorbeelden het in de onderwijsmethoden opgenomen gebruik van internet, alsmede het gebruik van smartphones door andere leerlingen en leerkrachten, heeft genoemd. De tweede keer dat het standpunt van de verdachte naar voren komt in het dossier is ter terechtzitting in eerste aanleg bij de kantonrechter op 2 februari 2018, welke verklaring ongeveer gelijk is aan de eerder genoemde verklaring. Een nieuw element in deze verklaring is dat de verdachte naar voren heeft gebracht dat hij en zijn vrouw de eenvoud van het leven missen door de toename van digitalisering. Vervolgens heeft het hof een standpunt van de verdachte aangetroffen in een tweetal bijlagen, behorend bij het e-mailbericht van de raadsman van de verdachte van 26 oktober 2020. In bijlage 1 is een schrijven van de verdachte aan het hof van 7 december 2019 gevoegd, waarin de verdachte zijn levensovertuiging expliciteert waarop het richtingsbezwaar is gebaseerd, namelijk het Puritanisme. In bijlage 8 is een verklaring van de verdachte ten behoeve van de zitting van 7 januari 2020 opgenomen, welke zitting geen doorgang heeft gevonden. Deze verklaring is vormgegeven aan de hand van de criteria van een arrest van de Hoge Raad van 17 december 2019.

Voordat het hof vragen gaat stellen, moet het hof ingaan op een andere kwestie waarop u in de door mij laatst genoemde verklaring hebt gewezen, namelijk het afweegverbod. Met betrekking tot de vraag of bezwaren voldoende concreet en voldoende zwaarwegend zijn wijst het hof op de conclusie van advocaat-generaal B.F. Keulen van 10 maart 2020 (ECLI:NL:PHR:2020:219), en dan met name op de punten 22 tot en met 27 van deze conclusie. De advocaat-generaal ziet in de formulering “voldoende concrete en voldoende zwaarwegende bezwaren” een vernieuwing en leidt af dat er ruimte is voor een rechterlijke toetsing van bedenkingen. Er is dus sprake van een juridisch punt omtrent de vraag of er wel een afweegverbod is. In punt 23 is het volgende opgenomen:

“Uit deze overweging (in het arrest van 19 februari 1980) kan worden afgeleid dat de rechter het gewicht van het bezwaar niet heeft te beoordelen. Uit de overweging die Uw Raad in

het arrest van 17 december 2019 heeft geformuleerd, kan worden afgeleid dat Uw Raad van de rechter vraagt, te beoordelen of bezwaren voldoende zwaarwegend zijn. Uit de geciteerde overwegingen blijkt niet wat Uw Raad tot deze bijstelling heeft gebracht. Het kan zijn dat Uw Raad anno 2019 minder gewicht is gaan hechten aan de wetsgeschiedenis van de Leerplichtwet 1969. Het kan ook zijn dat Uw Raad deze wetsgeschiedenis anders is gaan lezen.”

In punt 27 is het volgende opgenomen:

“Dat Uw Raad van de rechter verlangt dat hij nagaat of de bedenkingen ‘voldoende concrete en voldoende zwaarwegende bezwaren betreffen die verband houden met onderwijs zoals een school dat kan bieden’ lijkt mij derhalve te verenigen met de wetsgeschiedenis en de redactie van de wet. Inhoudelijk lijkt deze rechterlijke toets van de bezwaren mij gelukkig, gegeven de zwaarwegende belangen die met schoolbezoek gemoeid zijn.”

Tegen deze achtergrond zal het hof onderzoek doen naar uw bedenkingen. Het komt het hof voor dat de bezwaren een mengeling zijn van richtingsbezwaren en inrichtingsbezwaren, dat laatste met name met betrekking tot het gebruik van internet in onderwijsmethoden.

De verdachte verklaart als volgt:

Het betreft inderdaad een mengeling. Voor wat betreft de richting was ik niet goed in staat om mijzelf in woorden uit te drukken, maar nu word ik bijgestaan door een vertrouwenspersoon die hiertoe wel in staat is. Ik heb een schrijven bij mij, wat ik wens over te leggen omtrent de inhoud van het Puritanisme (opmerking griffier: het overgelegde stuk “Puritanisme verschilt van Reformatorische richtingen” zal aan het proces-verbaal worden gehecht).

De voorzitter houdt de inhoud van het door de verdachte overgelegde stuk “Puritanisme verschilt van Reformatorische richtingen” voor.

De voorzitter deelt mede:

Ook het hof heeft onderzoek verricht naar de vraag omtrent het verschil tussen het Puritanisme en de Reformatorische richtingen. Uit algemeen toegankelijke bronnen op internet kan het een en ander worden afgeleid. Op www.refoweb.nl is aan dominee Van Rossem de vraag voorgelegd of er verschillen zijn tussen de puriteinen en de reformatoren. In zijn antwoord van 20 januari 2011 geeft hij aan dat er geen verschillen zijn, hoogstens accentverschillen. Op www.hhgijkerk.nl, onder geloof, Drie Formulieren van Enigheid, is te lezen dat veel gereformeerde en reformatorische scholen van hun personeelsleden verlangen dat zij

instemmen met deze geschriften. Wat zijn dan de overwegende bedenkingen van uw zijde tegen de richting van het onderwijs van deze scholen, als de personeelsleden van een reformatorische school deze formulieren onderschrijven?

De verdachte verklaart als volgt:

De passiviteit van deze scholen geeft de overwegende bedenkingen. De leer en het leven in overeenstemming met de Bijbel en de Drie Formulieren van Enigheid zijn niet terug te zien bij deze scholen, terwijl leer en leven juist tot activiteit moet leiden. Die activiteit moet ook zichtbaar zijn in alle aspecten van onderwijs. De geestelijke vorming van het kind moet voorop staan in het onderwijs; dat zien we niet terug op de scholen.

De voorzitter deelt mede:

Het hof kan zich voorstellen dat u en uw vrouw vanwege geloofsovertuiging bezwaren hebben tegen openbare, katholieke en protestants-christelijke scholen, maar het hof heeft ook gekeken naar reformatorische scholen op redelijke afstand van de eigen woning. In de omgeving zijn verschillende reformatorische scholen die misschien niet ten volle een weerspiegeling zijn van de opvattingen van u en uw vrouw, maar op de grondslag van de Bijbel en de Drie Formulieren van Enigheid zijn gevestigd.

De verdachte verklaart als volgt:

Dat is nu juist het probleem, dat het niet een volle weerspiegeling betreft van onze overtuigingen. In het Puritanisme gaat het om een persoonlijke relatie met God door het geloof, waarbij intensieve Bijbelstudie hoort en een voortdurende zuivering van die leer. Bij de reformatorische scholen is te zien dat daarvan geen sprake is en dat is wat mijn vrouw en mij betreft een groot bezwaar. In deze richting ontbreekt de intentie dat het geloof volkomen verweven is in alle aspecten van het onderwijs, waarbij de geestelijke vorming van het kind voorop staat. Ook heb ik bezwaar tegen de houding van passiviteit in het handelen in deze richting. Ik vind deze strijdig met de normen, waarden en voorbeelden van gewenst actief gedrag die Jezus aangaf in het Evangelie en die een mens door middel van oefening moet kunnen naleven. God beschikt in mijn visie over het behoud van de mens en de vergeving van zijn zonden; de analogie van de tuin is hier van toepassing: God laat gewassen al dan niet groeien, de mens is niet in staat dit te sturen, maar wel kan en moet de mens de planten in de tuin water geven, zodat zij in elk geval niet door gebrek daaraan afsterven. Zo is het ook in de menselijke omgang. Als

Christenen dienen wij levenswater te zijn voor de medemens, zodat diens hart voor het geloof in Christus open kan komen te staan en hij kan worden behoed. Ik mis het inzicht in deze boodschap van Jezus en de aansporing in het navolgen hiervan ter zeerste in deze reformatorische scholen. Ten slotte staat voor mij voorop het beginsel van de apostel Paulus, dat van de drie aspecten geloof, hoop en liefde, waarbij de liefde in de onderlinge omgang het allerbelangrijkste is. Ik mis dit voor mij essentiële uitgangspunt in deze reformatorische scholen.

Voor wat betreft de mening van dominee Van Rossem wil ik opmerken dat iedereen wel kan zeggen dat er geen verschil bestaat tussen puriteinen en reformatoren, maar dat is in feite niet juist. Het betreft een dominee van de huidige tijd, terwijl het Puritanisme is ontstaan in de 17e eeuw.

De voorzitter deelt mede:

Bij de zoekslag door het hof is speciaal gekeken naar personen die zelf in de reformatorische hoek verkeren en niet naar zomaar iemand. Het hof heeft geprobeerd zich een beeld te vormen van specifieke punten waarin het Puritanisme verschilt van reformatorische opvattingen. Indien dat verschil niet bestaat of als gering moet worden beschouwd, dient men zich af te vragen wat de overwegende bedenkingen zijn.

De raadsman deelt mede dat de verdachte heeft aangegeven dat dit de geestelijke passiviteit betreft.

Op vragen van de oudste raadsheer verklaart de verdachte als volgt:

Met geestelijke passiviteit bedoel ik dat in de reformatorische wereld het er maar van afhangt of we zalig worden, daar kunnen we niets aan doen. Zij leven met de hoop dat God nog naar hen omkijkt. De wereldgelijkvormigheid gaat door in die richting, dat is een uitwerking van die passiviteit. Het Puritanisme zegt dat je met alles wat in je zit je God moet dienen en dit zie je niet terug in de reformatorische richting. Bij het Puritanisme is er sprake van afhankelijkheid van God, waarbij men volledig de wet en geboden van God actief dient na te leven. Er is sprake van een persoonlijke relatie met God, waarbij heel je leven, een inademing is van God.

De voorzitter deelt mede:

In de reformatorische opvatting is dat toch niet anders? Als je uitgaat van de leer van de predestinatie en als je uitverkoren bent, waarom zou je dan het goede doen als je bent uitverkoren? Het antwoord van de catechismus is dan: uit dankbaarheid voor mijn uitverkie-

zing. Dat betekent ook dat een reformatorische opvatting niet kan blijven bij "ik ben uitverkoren, ik ga verder zondigen, want ik ben toch uitverkoren". De uitverkiezing is het startpunt om je dankbaarheid voor je uitverkiezing te laten zien, wat een actieve houding vraagt.

De jongste raadsheer deelt aanvullend mede: De Heidelbergse Catechismus bestaat uit drie delen, namelijk ellende, verlossing en dankbaarheid. Die dankbaarheid is een beweging. Het lijkt vrij algemeen wat u naar voren brengt. Om het concreet te maken, wat doen volgens u de reformatorische scholen in de omgeving onvoldoende qua beweging met hun richting van onderwijs? Kunt u concreet maken met betrekking tot de uitvoering van lessen dat de reformatorische scholen onvoldoende die activiteit laten zien met het geloof?

De verdachte deelt mede dat het niet gaat om de inrichtingsbezwaren van het onderwijs.

De raadsman deelt mede:

Mijn cliënt heeft zojuist al aangegeven dat het om de passiviteit van deze scholen gaat.

Op vragen van de jongste raadsheer verklaart de verdachte als volgt:

U vraagt mij of ik de afgelopen tijd het gesprek heb gezocht met reformatorische scholen in de omgeving om voldoende concreet af te tasten of mijn geloofsovertuiging een optie zou kunnen zijn bij deze scholen. Ik heb een gesprek gehad op de Ds Koelmanschool in Gorinchem en toen kwam ik erachter dat er sprake was van passiviteit.

De voorzitter deelt mede:

Na een zoekslag op internet is gebleken dat ook de Ds Johannes Groenewegenschool in Werkendam, de Oranje Nassauschool te Veen en de Koningin Wilhelminaschool in Hardinxveld-Giessendam scholen betreffen waarbij de grondslag wordt gevormd door de Bijbel en de Drie formulieren van Enigheid.

De verdachte verklaart als volgt:

In het Puritanisme wordt bedoeld op de persoonlijke relatie met God en de strikte levensheiliging daarnaast. Het is een leer en die moet ook nageleefd worden. Deze scholen laten die activiteit onvoldoende zien. De Drie formulieren van Enigheid worden voorgescreven, maar daar is niets van terug te zien. Om een voorbeeld te noemen: zondag is een speciale dag die gegeven wordt van God, maar bij het Puritanisme leidt dat niet tot een verschil met de andere dagen van de week, bijvoorbeeld met betrekking tot de intensieve Bijbelstudie die op elke dag van de week moet plaatsvinden. Dat is in reformatorische krin-

gen anders omdat je eigenlijk geen verschil ziet tussen reformatoren en andere mensen. Bij reformatoren worden de Bijbel en de Drie formulieren van Enigheid onderschreven, maar er is niets van terug te vinden in het onderwijs. Een directeur kan bijvoorbeeld wel zeggen dat hij het onderwijs zal geven zoals mijn vrouw en ik dat wensen, maar dan staan de leerkrachten er nog niet hetzelfde in. Ik weet wat voor onderwijs gegeven wordt op deze scholen. De zuivering van die leer en de levenshandeling direct daarnaast is een eenheid, net als dat een man en vrouw een eenheid moeten zijn. Een school kan dat onderschrijven, maar ze kunnen vervolgens anders handelen. Ik heb diverse personen gesproken, waaronder ook leerkrachten, en de richting van het onderwijs komt niet overeen met de geloofsrichting die wij aanhangen. Als men het geloof niet aanhangt zoals wij dat belevan, is het niet te begrijpen.”

3 Beoordeling van het tweede cassatiemiddel

3.1 Het cassatiemiddel komt op tegen het oordeel van het hof dat het door de verdachte gedane beroep op vrijstelling als bedoeld in artikel 5, aanhef en onder b, Leerplichtwet 1969 (hierna: Lpw) ongegrond is omdat de bedenkingen van de verdachte met betrekking tot de scholen op redelijke afstand van de woning onvoldoende concreet en onvoldoende zwaarwegend zijn.

3.2 De volgende bepalingen van de Lpw zijn voor de beoordeling van het cassatiemiddel van belang.

- Artikel 2 lid 1 luidt voor zover relevant: “Degene die het gezag over een jongere uitoefent, en degene die zich met de feitelijke verzorging van een jongere heeft belast, zijn verplicht overeenkomstig de bepalingen van deze wet te zorgen, dat de jongere als leerling van een school staat ingeschreven en deze school na inschrijving geregeld bezoekt. (...)”
- Artikel 5, aanhef en onder b, luidt: “De in artikel 2, eerste lid, bedoelde personen zijn vrijgesteld van de verplichting om te zorgen, dat een jongere als leerling van een school onderscheidenlijk als vavo-student of mbo-student van een instelling staat ingeschreven, zolang (...)
 - b. zij tegen de richting van het onderwijs op alle binnen redelijke afstand van de woning – of, indien zij geen vaste verblijfplaats hebben, op alle binnen Nederland – gelegen scholen onderscheidenlijk instellingen waarop de jongere geplaatst zou kunnen worden, overwegende bedenkingen hebben.”

3.3.1 Vooropgesteld moet worden dat indien een beroep is gedaan op de vrijstellingsgrond als bedoeld in artikel 5, aanhef en onder b, Lpw, de rechter dient te onderzoeken of het bezwaar de richting van het onderwijs betreft. Onder overwegend bezwaar tegen de richting van het onderwijs als bedoeld in artikel 5, aanhef en onder b, Lpw is niet begrepen bezwaar tegen de soort van het onderwijs, tegen de leerplicht als zodanig of tegen de wettelijke inrichting van het onderwijs.

3.3.2 Onder het begrip richting als bedoeld in artikel 5, aanhef en onder b, Lpw wordt verstaan: een fundamentele oriëntatie, ontleend aan een welbepaalde godsdienstige overtuiging of levensbeschouwing. Van overwegende bedenkingen in de zin van artikel 5, aanhef en onder b, Lpw is derhalve eerst sprake in geval van ernstige gemoedsbezwaren die berusten op een welbepaalde godsdienstige overtuiging of levensbeschouwing. Van zodanige ernstige gemoedsbezwaren die berusten op een welbepaalde godsdienstige overtuiging of levensbeschouwing is onder meer geen sprake indien het betreffende samenstel van opvattingen zich onvoldoende nauwkeurig laat bepalen of het daarin ontbreekt aan een voldoende mate van ernst of samenhang.

3.3.3 Van overwegende bedenkingen in de zin van artikel 5, aanhef en onder b, Lpw is voorts geen sprake indien weliswaar vanuit een godsdienstige overtuiging of levensbeschouwing bezwaren worden aangevoerd, maar die bezwaren in onvoldoende mate verband houden met onderwijs aan kinderen zoals een school dat kan bieden. Voor het aannemen van overwegende bedenkingen moet sprake zijn van voldoende concrete en voldoende zwaarwegende bezwaren die verband houden met onderwijs zoals hiervoor bedoeld.

3.3.4 Van overwegende bedenkingen in de zin van artikel 5, aanhef en onder b, Lpw kan daarom alleen sprake zijn indien de overwegende bedenkingen die worden aangevoerd, i) verband houden met ernstige gemoedsbezwaren van de in artikel 2 lid 1 Lpw bedoelde persoon die berusten op een welbepaalde godsdienstige overtuiging of levensbeschouwing, ii) betrekking hebben op de richting en derhalve de fundamentele oriëntatie, ontleend aan een welbepaalde godsdienstige overtuiging of levensbeschouwing, van – kort gezegd – het in artikel 5, aanhef en onder b, Lpw bedoelde onderwijs en iii) voldoende concrete en voldoende zwaarwegende bezwaren betreffen die verband houden met onderwijs zoals een school dat kan bieden.

3.3.5 Indien de rechter oordeelt dat niet aan één van de hiervoor genoemde vereisten wordt voldaan, kan hij reeds op die grond het beroep op de vrijstellingsgrond als bedoeld in artikel 5, aan-

hief en onder b, Lpw afwijzen, zonder dat hij hoeft te onderzoeken of voldaan is aan de overige vereisten. (Vgl. HR 17 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:1925.)

3.4 Het hof heeft geoordeeld dat de door de verdachte aangevoerde bezwaren in algemeenheden zijn blijven steken en onvoldoende concreet en onvoldoende zwaarwegend zijn voor een geslaagd beroep op de in artikel 5, aanhef en onder b, Lpw bedoelde vrijstelling. Dat oordeel getuigt, gelet op wat onder 3.3 is vooropgesteld, niet van een onjuiste rechtsopvatting ten aanzien van de beoordelingsruimte die de rechter toekomt bij de toetsing of sprake is van overwegende bedenkingen in de zin van artikel 5, aanhef en onder b, Lpw en is ook niet onbegrijpelijk. Daarbij neemt de Hoge Raad in aanmerking dat uit het verhandelde ter terechtzitting volgt dat de vragen die het hof heeft gesteld enkel ertoe strekten te komen tot een goed begrip van wat door of namens de verdachte ter terechtzitting werd aangevoerd.

3.5 Het cassatiemiddel faalt in zoverre.

4 Beoordeling van de cassatiemiddelen voor het overige

De Hoge Raad heeft ook de overige klachten over de uitspraak van het hof beoordeeld. De uitkomst hiervan is dat ook deze klachten niet kunnen leiden tot vernietiging van die uitspraak. De Hoge Raad hoeft niet te motiveren waarom hij tot dit oordeel is gekomen. Bij de beoordeling van deze klachten is het namelijk niet nodig om antwoord te geven op vragen die van belang zijn voor de eenheid of de ontwikkeling van het recht (zie artikel 81 lid 1 van de Wet op de rechterlijke organisatie).

5 Beslissing

De Hoge Raad verwierpt het beroep.

Noot

1. Een ouder of verzorger heeft de plicht om ervoor te zorgen dat een jongere als leerling van een school staat ingeschreven en deze school na inschrijving geregeld bezoekt (artikel 2 lid 1 Leerplichtwet 1969, hierna Lpw). Voor ouders of verzorgers die 'overwegende bedenkingen' hebben tegen de 'richting' van het onderwijs op alle binnen redelijke afstand van de woning gelegen scholen, bestaat er een uitzondering op bovenstaande plicht (artikel 5 sub b Lpw). *In casu* beriep een echtpaar uit Werkendam zich bij de rechter op deze uitzondering. Zij hadden hun kinderen van school gehouden omdat zij meenden dat er in hun buurt geen school aanwezig was

met een richting die voldoende aansloot bij hun 'puriteinse' geloofsovertuiging. Dat de ouders bekeerden een puriteinse geloofsovertuiging te hebben, is opmerkelijk aangezien het puritanisme over het algemeen beschouwd wordt als een religieuze hervormingsbeweging uit de 16^e en 17^e eeuw (Britannica.com) en niet als een op zichzelf staande religieuze stroming van de huidige tijd.

2. In de hier te bespreken zaak past het Gerechtshof 's-Hertogenbosch het in 2019 door de Hoge Raad (HR 17 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:1925) geformuleerde criterium toe dat een bedenking 'voldoende zwaarwegend' moet zijn. Interessant aan het arrest van het hof is dat het ervan uitgaat dat de Hoge Raad 'om' is ten aanzien van het in 1980 geformuleerde 'afweegverbod' (HR 19 februari 1980, NJ 1980/190). Dit hield in dat het de rechter en bestuursorganen niet vrij staat om het gewicht van een 'overwegende bedenking' (gemoedsbezwaar) te wegen (vgl. HR 30 oktober 2001,

ECLI:NL:HR:2001:AB2946). De Hoge Raad baseerde dit verbod op de wetsgeschiedenis van de Lpw 1969. Hierin overwoog de wetgever dat een gemoedsbezwaar '... een zo persoonlijke zaak is, dat een zuivere beoordeling door de een of andere instantie nauwelijks mogelijk is' (*Kamerstukken II* 1967/68, 9039, nr. 5, p. 14). De Hoge Raad maakt hier vervolgens uit op dat '... de wetgever niet [heeft] gewild dat de rechter het gewicht van dit bezwaar zou beoordelen'. In onderhavige zaak gaat het hof er echter van uit dat het afweegverbod niet meer geldt. Dat resulteert vervolgens in een indringende toetsing van de bedenkingen van de ouders. Uiteindelijk concludeert het hof dat de bedenkingen van de ouders tegen de richting(en) van de nabij gelegen scholen onvoldoende concreet waren en onvoldoende zwaarwegend voor een geslaagd beroep op de uitzondering. De Hoge Raad onderschrijft dit oordeel van het hof. Het arrest van de Hoge Raad doet vermoeden dat het afweegverbod inderdaad tot het verleden is gaan behoren. De vraag is echter hoe houdbaar deze koerswijziging is in het licht van de wetsgeschiedenis maar ook in het licht van de ontwikkeling van het recht in andere rechtsgebieden en de EVRM-jurisprudentie.

3. Al enige decennia is er sprake van een restrictieve trend in de jurisprudentie van de Hoge Raad inzake het 'richtingsbezwaar'. Zo hanteert de Hoge Raad een steeds engere interpretatie van de termen 'richting' en 'overwegende bedenkingen'. Bij het ontstaan van de wettelijke uitzondering in de 19^e eeuw in de oude Leerplichtwet (zie *Kamerstukken II* 1897/98, 160, nr. 3, p. 7) dacht men bij 'overwegende bedenkingen' aan gemoedsbezwaren tegen de (te) liberale vorming die een kind zou kunnen krijgen op een

openbare (neutrale) school en in mindere mate aan bezwaren tegen de godsdienstige vorming die een kind zou kunnen krijgen op een school met 'een kerkelijke kleur'. Tegenwoordig heeft de Hoge Raad beide termen uitdrukkelijk gekoppeld aan het criterium van een 'welbepaalde' godsdienst of levensovertuiging. Dat betekent in de praktijk dat zowel de bedenking moet zijn gericht tegen een welbepaalde godsdienstige of levensbeschouwelijke vorming van een school als dat de bedenking die het rechtssubject heeft, moet voortvloeien uit een welbepaalde godsdienst of levensovertuiging. Het in algemene zin hebben van afkeer tegen de richting van een school is onvoldoende. Ter verduidelijking van wat 'welbepaald' betekent, overwoog de Hoge Raad in 2019 dat daar in ieder geval geen sprake van was indien 'het betreffende samenstel van opvattingen zich onvoldoende nauwkeurig laat bepalen of het daarin ontbreekt aan een voldoende mate van ernst en samenhang' (r.o. 2.4.2).

4. Bovengenoemde eisen aan de termen 'richting' en 'overwegende bedenkingen' zijn tot op zekere hoogte objectief van aard. Zo is het mogelijk om binnen het kader van die termen te beoordelen of een vermeende godsdienst of levensovertuiging nauwkeurig kan worden geduid en een bepaalde mate van samenhang en ernst heeft. Anders dan deze eisen is de eis dat een gemoedsbezwaar 'voldoende zwaarwegend' moet zijn, moeilijk te objectiveren. Want hoe bepaal je wanneer een gemoedsbezwaar voldoende gewicht heeft? De eis van zwaarwegendheid is een glibberig criterium. Hiermee krijgen overheidsorganen een grote beoordelingsvrijheid. Een ander belangrijk verschil tussen bovengenoemde meer objectieve eisen en de eis van zwaarwegendheid is dat deze eerste eisen zonder al te grote hoofdbreken in de wetsgeschiedenis zijn in te lezen. Dit geldt niet voor de eis van zwaarwegendheid (zie punt 2).

5. In de onderhavige zaak werpt het hof de vraag op hoe de in 2019 door de Hoge Raad geformuleerde eis van zwaarwegendheid zich verhoudt tot het eerder geformuleerde afwegingsverbod. Het komt uiteindelijk tot de conclusie dat de Hoge Raad de wetsgeschiedenis anders is gaan lezen. Volgens het hof staan de wetsgeschiedenis en de redactie van artikel 5 Lpw niet aan een rechterlijke toetsing van de zwaarte van de gemoedsbezwaren in de weg (zie r.o. 2.4). Het hof leunt voor deze overweging zwaar op een eerdere conclusie (bij een andere zaak) van advocaat-generaal Keulen (10 maart 2020, ECLI:NL:PHR:2020:219).

6. De advocaat-generaal wijst er in de conclusie bij die zaak ten eerste op (zie punt 26) dat uit de systematiek van de Lpw 1969 helder blijkt dat de rechter onderscheid moet maken tussen

bezwaren die wel en bezwaren die niet tot vrijstelling leiden. De wetgever van de Lpw 1969 wilde immers niet dat 'kortzichtige ouders' hun kinderen thuis zouden houden door tegen iedere vorm van onderwijs bezwaar te maken. Alleen hieruit volgt volgens de advocaat-generaal al dat de rechter gemoedsbezwaren zal moeten toetsen. Vervolgens meent hij dat als er al sprake zou zijn van een uit de wetgeschiedenis af te leiden afwegingsverbod, dit zich met name richt tot het college van B&W. Dit zou blijken uit de woordkeus van de wetgever die het zou hebben over het beoordelen van het gemoedsbezwaar door 'een of andere instantie'. Dit zou volgens de advocaat-generaal slechts betrekking hebben op gemeentelijke bestuursorganen. Als het ook betrekking zou hebben op de rechter, zou de wetgever zich in zijn bewoordingen wel wat anders (eerbiediger?) hebben uitgedrukt, zo is de gedachte van de advocaat-generaal. Ten slotte merkt hij op dat uit de redactie van de wet volgt dat niet alle bedenkingen in aanmerking komen voor vrijstelling maar alleen *overwegende* bedenkingen. Dit impliceert volgens hem dat de rechter beoordelingsruimte toekomt om te wegen welke bezwaren wel of niet overwegend van aard zijn.

7. Op deze argumenten valt het nodige af te dingen. Ten eerste dat de Hoge Raad bij de formulering van het afwegingsverbod in 1980 niet ontkend heeft dat de rechter tot op zekere hoogte de gemoedsbezwaren zal moeten beoordelen om te kunnen bepalen of het daadwerkelijk gaat om gemoedsbezwaren. Hij erkende toen al expliciet dat het wel tot de taak van de rechter behoort om te onderzoeken of de bedenking inderdaad een bezwaar betreft tegen de richting van het onderwijs en niet tegen zaken die niet tot de richting behoren (r.o. 3). Wat de Hoge Raad echter verbod, was dat de rechter wanneer hij eenmaal vastgesteld had dat het ging om een richtingsbezwaar, het gewicht ervan ging beoordelen. Ook bij het tweede argument van de advocaat-generaal, dat erop neerkomt dat het afwegingsverbod vooral zou gelden voor gemeentelijke bestuursorganen, kan men twijfels hebben. De wetgever overwoog immers dat het persoonlijke, dat wil zeggen het subjectieve karakter van het gemoedsbezwaar, een beoordeling in de weg staat. Waarom zou dit in mindere mate voor de rechter hebben te gelden? Die kan toch ook niet in de huid van het rechtssubject kriepen. Tot slot is het argument van de advocaat-generaal dat de redactie van het wetsartikel een weging toelaat, aangezien de redactie het heeft over 'overwegende' bedenkingen en niet slechts over bedenkingen, moeilijk te verenigen met de wetsgeschiedenis. Hieruit blijkt immers dat het aspect dat een bedenking overwegend moet zijn, betrekking heeft

op het nadeel van het kind dat het geen onderwijs krijgt. Het gemoedsbezwaar moet zwaarder wegen (*overwegen*) dan het nadeel dat het kind ondervindt. Deze weging was voor de wetgever echter, '... een zo persoonlijk zaak, dat een zuivere beoordeling door de een of andere instantie, (...) nauwelijks mogelijk is'. Met andere woorden, de wetgever vond dat het rechtssubject zelf moest bepalen hoe die weging uitviel.

8. Niettemin volgt het hof het betoog van de advocaat-generaal. Dit bracht het hof er dan vervolgens ook toe om de bedenkingen van de ouders tegen het nabij gelegen reformatorische onderwijs indringend te toetsen. Dit onderwijs zou volgens de ouders te veel afwijken van hun puriteinse geloofsovertuiging. Het belangrijkste bezwaar dat zij daarbij naar voren brengen is dat de reformatorische scholen te passief zijn in de toepassing van hun leer. Het hof gaat in zijn onderzoek uitvoerig in op de theologische denkbeelden van de ouders (zie r.o. 2.4). Het schuwt daarbij niet om belangrijke theologische disputen over predestinatie, wereldgelijkvormigheid en levensheiliging aan te snijden. In dat verband worden gezaghebbende protestantse geloofsbelijdenissen zoals de Heidelbergse Catechismus door de raadsheren vrij geïnterpreteerd. Uiteindelijk concludeert het hof dat de ouders niet in staat zijn om duidelijk en nauwkeurig te omschrijven wat nu concreet hun problemen zijn tegen het reformatorisch onderwijs van de betreffende scholen. Ook meent het dat de gemoedsbezwaren van de ouders onvoldoende zwaarwegend zijn.

9. Het stilzwijgen van de Hoge Raad inzake de overwegingen van het hof en de wijze waarop het hof de bedenkingen van verdachte heeft onderzocht, wijst erop dat de Hoge Raad inderdaad het afweegverbod niet langer huldigt of althans in veel minder strikte zin. Ook het feit dat de Hoge Raad in r.o. 3.4 stelt dat de rechter beoordelingsruimte toekomt bij de toetsing of er sprake is van overwegende bedenkingen, zou hierop kunnen wijzen. Immers, de Hoge Raad rept niet over een bepaalde terughoudendheid bij het beoordelen van deze bedenkingen. Toch valt er ook enig ongemak te bespeuren in de overwegingen van de Hoge Raad. Zo merkt hij zijdelings op dat '... de vragen die het hof heeft gesteld enkel ertoe strekten te komen tot een goed begrip van wat door of namens de verdachte ter terechtzitting werd aangevoerd'. Deze bijna verontschuldigende opmerking geeft mijns inziens blijk van een besef bij de Hoge Raad dat het hof hier in zijn bevraging wel erg ver is gegaan. Het lijkt immers bijna wel of de ouders een theologisch examen hebben moeten afleggen. Natuurlijk kan hier de kanttekening worden geplaatst dat de rechter

wel de vrijheid moet hebben om te bepalen of de bedenkingen zich op een voldoende fundamenteel niveau bevinden om als 'gemoedsbezwaren' te kunnen worden aangemerkt. Maar betekent dit dan dat het geoorloofd is dat de rechter zich opstelt als een supertheoloog? Ook zou men kunnen aanvoeren dat dergelijke vragen nodig waren om te ontdekken of de bedenkingen van de ouders wel voldoende concreet waren. Dat is op zichzelf een logische redenering, zij het niet dat uit het onderzoek van het hof duidelijk naar voren komt dat de ouders aangeven dat de reformatorische scholen hun leer niet in de praktijk brengen. Is dat dan niet concreet genoeg? Wie een snelle blik op Wikipedia werpt, komt bij 'het puritanisme' tegen dat een persoonlijke beleving van het geloof en een *strikte levenswandel* centraal staan. Het komt mij dan ook wat ongenueanceerd voor om de bezwaren van de justitiabelen af te doen als onvoldoende concreet.

10. De vraag dringt zich ook op hoe een dergelijk theologisch feitenonderzoek zich verhoudt tot elders in het recht ontwikkelde leerstukken. Relevant in dit verband is het civiele leerstuk van de interpretatieve terughoudendheid. Dit leerstuk is ontwikkeld in het kader van de vele kerk-scheuringen die Nederland kent en voor het eerst geformuleerd in het arrest 'kerkscheuring Hasselt' (HR 15 februari 1957, ECLI:NL:HR:1957:196). In deze zaak ging het kortgezegd om een kerk-scheuring waarbij in het kader van de verdeling van de kerkgoederen aan de rechter de vraag werd voorgelegd welk gedeelte van de kerkelijke gemeente nu de ware voortzetting was van de oorspronkelijke kerk en daarmee recht zou hebben op de kerkgoederen. De rechter overwoog in dit kader dat het hem niet vrijstaat om zich inhoudelijk te mengen in dergelijke theologische kwesties. Dit leerstuk heeft in het recht brede ingang gevonden en komt erop neer dat de overheid de bevoegdheid mist om zich uit te spreken over theologische kwesties. Als ze dit wel doet, dan mengt ze zich in een sfeer die traditioneel is voorbehouden aan religieuze autoriteiten en tegenwoordig in belangrijke mate (ook) aan het individu zelf. Bovendien verliest de overheid haar neutraliteit wanneer ze zich mengt in theologische kwesties en kan haar in concrete geschillen ook een zekere partijdigheid worden verweten. Vergelijkbare overwegingen doet het EHRM in zijn jurisprudentie inzake de godsdienstvrijheid en meer in het algemeen inzake de verhouding tussen kerk en staat. Zo overweegt het herhaaldelijk:

'the right to freedom of thought, conscience and religion denotes only those views that attain a certain level of cogency, seriousness, cohesion and importance. However, provided this is satisfied, the State's duty of neutrality

and impartiality is incompatible with any power on the State's part to assess the legitimacy of religious beliefs or the ways in which those beliefs are expressed'. (EHRM 15 januari 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0115JUD004842010, *Eweida e.a. t. het Verenigd Koninkrijk*).

Uit deze overweging kunnen we afleiden dat het EHRM weliswaar bepaalde minimale randvoorwaarden aan het juridische begrip van godsdienst stelt, maar dat het EHRM niet wil dat deze eisen ertoe leiden dat overheidsorganen de claim dat een gedraging of uiting is ingegeven door een godsdienstige of levensbeschouwelijke overtuiging indringend gaan beoordelen (vgl. conclusie van advocaat-generaal E.J. Hofstee bij HR 17 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:1925, onder 14).

11. Overigens wordt uit de jurisprudentie niet geheel duidelijk wat de betekenis is van de termen *cogency*, *seriousness*, *cohesion and importance*. De eisen die de Hoge Raad in zijn arrest uit 2019 in het kader van de welbepaaldheid van een godsdienst of levensovertuiging stelt (zie punt 3) lijken – vanuit een grammaticale uitleg – de lading van deze termen te dekken (vgl. noot van P.A.M. Mevis bij HR 17 december 2019, ECLI:NL:HR:2019:1925, NJ 2021/281), althans als het gaat om de eerste drie termen. De Hoge Raad formuleert namelijk geen eis die direct correspondeert met de term *importance*. Of zou in dit verband de eis dat een gemoedsbezwaar voldoende zwaarwegend moet zijn hiermee corresponderen? Dat zou wel een opmerkelijke uitleg zijn van de EHRM-jurisprudentie aangezien het EHRM deze eis stelt aan de godsdienst zelf. De godsdienst van een rechtssubject moet een zekere importantie hebben in de zin dat voor een overheidsorgaan – als ware hij een toeschouwer – duidelijk wordt dat hiermee voor gelovigen van die godsdienst bepaalde fundamentele belangen op het spel staan. Deze eis heeft een meer objectief karakter (het rechtssubject: de godsdienst wordt aan een voorwaarde onderworpen) dan de eis dat een gemoedsbezwaar voldoende zwaarwegend is (een gemoedsbezwaar is moeilijker los te koppelen van het rechtssubject). De eis dat een gemoedsbezwaar voldoende zwaarwegend moet zijn, veronderstelt dan ook meer dan de eis dat een godsdienst een voldoende mate van importantie heeft, dat een overheidsorgaan de opvattingen van een persoon inhoudelijk onderzoekt. Een lezing van de EHRM-jurisprudentie die de eis van importance ook koppelt aan het gemoedsbezwaar in plaats van enkel aan de godsdienst zelf, zou een verklaring kunnen zijn voor de indringende toetsing van het gerechtshof in onderhavige zaak. Een dergelijke lezing is echter, zoals in punt 10 naar voren is gebracht, moeilijk te rijmen met het leer-

stuk van interpretatieve terughoudendheid en de vergelijkbare doctrine die het EHRM hierover heeft ontwikkeld (zie de geciteerde standaardoverweging).

12. De restrictieve uitleg van het richtingsbezwaar in de jurisprudentie van de Hoge Raad van de afgelopen jaren is vermoedelijk ingegeven door nobele motieven zoals de ontwikkeling en welzijn van het kind, het voorkomen van misbruik van recht en het voorkomen van religieus radicalisme (ten gevolge van ontspoord thuisonderwijs). Een dergelijke uitleg is niet problematisch als men bedenkt dat de rechter enige vrijheid heeft om een wettelijke bepaling te interpreteren in het licht van de veranderende omstandigheden. Hij moet daarbij wel binnen de grenzen van het recht blijven. Het afschaffen van het wegingsverbod staat echter op gespannen voet met het civiele leerstuk van interpretatieve terughoudendheid en met EHRM-jurisprudentie. Dit geldt in het bijzonder omdat de Hoge Raad in zijn jurisprudentie het gemoedsbezwaar exclusief heeft gekoppeld aan het hebben van een welbepaalde godsdienst of levensovertuiging. Het bepalen van de zwaarwegendheid van een gemoedsbezwaar komt dan *ipso facto* neer op het beoordelen van het gewicht van iemands godsdienstige of levensbeschouwelijke opvattingen. Dat dit onontkoombaar leidt tot een rechter die zich mengt in theologische kwesties, valt denk ik niet te betwisten. Het onderhavige arrest toont dit ook aan.

13. De Hoge Raad had in het kader van een restrictieve uitleg van de richtingsbezwaren ook een andere route kunnen kiezen die beter kan worden verdedigd in het licht van de wetgeschiedenis. Zo had hij onder de paraplu van de voorwaarde van een 'welbepaalde godsdienst of levensovertuiging' de meer objectieve eis kunnen formuleren dat hieronder alleen godsdiensten en levensovertuigingen vallen met een minimaal aantal *actieve* 'volgelingen'. Aan ouders of verzorgers zou dan de bewijsplicht kunnen worden opgelegd om aan te tonen dat er nog minstens een x aantal (bijvoorbeeld 100) andere aanhangers zijn van de vermeende godsdienst of levensovertuiging. Te denken valt dan aan een handtekeningenlijst waarin respondenten naar waarheid verklaren aanhanger te zijn van een bepaalde godsdienst of levensovertuiging.

14. De strekking van deze eis zou volgens mij goed zijn te verenigen met de wetgeschiedenis. Daaruit blijkt namelijk dat de wetgever bij het formuleren van de richtingsvrijheid en de vrijstelling van de leerplicht vanwege richtingsbezwaren uiting van een collectief godsdienstbegrip. De uitzondering op de leerplicht was aanvankelijk ingegeven door het feit dat er in gemeenten te weinig scholen bestonden op godsdienstige grondslag. Pas

in 1917 bepaalde de grondwetgever immers dat bijzondere scholen op gelijke voet met openbare scholen bekostigd moesten worden (artikel 23 lid 7 Grondwet). De leerplichtwetgever meende dan ook in de eerste plaats dat deze vrijstelling nodig was om tegemoet te komen aan de gemoedsbezwaren van ouders behorend tot de confessionele denominaties (katholieken en protestanten) waarvoor in de gemeenten nog onvoldoende scholen waren opgericht. Zodra deze denominaties overheidsbekostiging ontvingen waarmee voldoende scholen konden worden opgericht, zou de wettelijke vrijstelling van de leerplicht veel minder nodig zijn, zo was de gedachte (*Kamerstukken II 1897/98*, 160, nr. 3, p. 7). De wettelijke uitzondering was dus in beginsel gericht op de aanhangers van de gevestigde grote godsdiensten in ons land. De wetgever heeft nooit als doel gehad om een vrijstelling van de leerplicht te creëren voor gemoedsbezwaren die zijn ingegeven door zuiver singuliere geloofsopvattingen. Dit zou bovendien het voorstellingsvermogen van de wetgever te boven zijn gegaan aangezien in de 19^e eeuw religieuze en levensbeschouwelijke opvattingen sowieso veel minder geïndividualiseerd waren dan tegenwoordig.

15. Met een getalsmatige eis aan het aantal actieve leden dat een godsdienst aanhangt had de Hoge Raad weg kunnen blijven van de weging van gemoedsbezwaren. Vermoedelijk had hij dan het 'puritanisme' kunnen afdoen als geloofsbeveging uit het verleden (met te weinig actieve leden) en het kunnen diskwalificeren als 'welbepaalde godsdienst'. Overigens zou het nog beter zijn als over de wettelijke vrijstelling van de leerplicht wegens een richtingsbezwaaar opnieuw een parlementair debat wordt gevoerd en er gekeken wordt of deze bepaling kan worden herzien (zie in dit verband *Aanhangsel Handelingen II 2022/23*, nr. 92). Niet alleen omdat met deze kwestie grote belangen (van het kind, van de ouders of verzorgers en die van de maatschappij) op het spel staan maar ook omdat – zoals op basis van deze annotatie duidelijk mag zijn – de huidige wetgeving de rechter noodzaakt om zich in allerlei bochten te wringen. Ook dan geldt echter wel de voorwaarde dat de wetgever zich niet mengt in theologische disputen.

A. Vleugel

AB 2022/359

AFDELING BESTUURSRECHTSPRAAK VAN DE RAAD VAN STATE

15 november 2022, nr. 202200413/3/A3

(Mr. J.E.M. Polak)
m.nt. P.J. Stolk

Art. 8:87 Awb

ECLI:NL:RVS:2022:3282

Ordemaatregel om mogelijke vernietiging van documenten te voorkomen voldoende uitgevoerd. Verzoek wijziging voorlopige voorziening afgewezen.

De voorzieningenrechter ziet geen reden om de eerder getroffen voorziening naar aanleiding van het verzoek van verzoeker te wijzigen. Voor dat oordeel vindt de voorzieningenrechter het van belang dat de minister met het versturen van de brief uitvoering heeft gegeven aan de aan hem opgelegde inspanningsverplichting. Bij die brief heeft de minister de eerdere uitspraak van de voorzieningenrechter van 6 september 2022, waarin ook het standpunt van de minister is opgenomen over de bewaarplicht, als bijlage meegestuurd. Dat standpunt over de bewaarplicht heeft de minister met de brief van 20 september 2022 niet gewijzigd en bovendien heeft hij ter zitting van de voorzieningenrechter nog eens bevestigd dat de bewaarplicht voor de laboratoria geldt. Er zijn verder geen aanwijzingen dat de aangeschreven laboratoria zijn overgegaan of op korte termijn overgaan tot vernietiging van de verzochte CT-waarden. De minister heeft ter zitting van de voorzieningenrechter in dit kader verklaard dat de brief goed is aangekomen bij de laboratoria en dat hij van enkele laboratoria ook een terugkoppeling heeft gekregen dat het verzoek van de minister in goede orde is ontvangen. Daarnaast vindt de voorzieningenrechter het van belang dat in de brief uitdrukkelijk is vermeld dat bij vragen van de laboratoria contact kan worden opgenomen met een specifiek persoon of via een speciaal e-mailadres. Het is bovendien zo dat de eerder getroffen voorziening niet is uitgewerkt met het verzenden van de brief van 20 september 2022. Met andere woorden: de inspanningsverplichting blijft bestaan, zolang het hoger beroep loopt. De voorzieningenrechter gaat er gelet hierop vanuit dat zodra de laboratoria contact opnemen met de minister met vragen of zodra de minister aanwijzingen ontvangt dat de verzochte CT-waarden niet veilig zijn gedurende de hogerberoepsprocedure, de minister zich opnieuw inspant om de verzochte CT-waarden veilig te stellen, bijvoorbeeld door in dat geval degenen die vragen daarover stellen of aanleiding geven tot zulke